

I kärlekens spår

FATABUREN 2012

I kärlekens spår

I kärlekens spår

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2012

Red. Christina Westergren

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Fataburen 2012
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Bildredaktörer Jonas Hedberg och Marie Tornehave
Översättning till engelska Comactiva Translations AB
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsfoto Hans Malmberg, Nordiska museet. Bilden är beskuren
Sid. 2 Förlaga till tatuering utförd av Mathias Sjöblom, Nordiska museet

Tryck Elanders NRS Tryckeri, Huskvarna 2012
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 551 1

121032

1800-tal. för hufv

Brudstrumpeband.

1800-talits för hufv.

1/3.

Broderat brudstrumpeband på katalogkort. Nordiska museet.

Rosen – en broderad kärlekshistoria

»Jag är så skamligt girig på minuterna« skriver Karin Larsson i Sundborn till sin mamma när hon väver slutet på en gobeläng som kan vara det vackra draperiet »Kärlekens ros«, som ska sitta i dörröppningen mellan Carls och Karins rum. Väven är gles, för att de skulle kunna titta på varandra genom den rosenmönstrade väven. Kring stammen ringlar en orm, en påminnelse om kärlekens ovän.

I alla kulturer finns det legender och historier som berättar om den magiska och mytomspunna rosen. Rosens röda färg är en urgammal sinnebild för kärlek och står för både himmelsk fulländning och jordisk lidelse. Rosen som symbol förekommer i många av folkkonstens föremål. Rosmålade skåp, dekorerade linfästen, vävnader och broderier som den här artikeln handlar om.

Rosen i myterna

Redan för 4000 år sedan odlades rosor för deras väldoft och skönhet. I den grekiska mytologin hörde rosen till gudinnan Afrodite och i den romerska var den Venus blomma. Hos båda

ANNA-KARIN JOBS ARNBERG är sektionschef och intendent vid Nordiska museet med ansvar för bl.a. folkdräkter. 2004 erhöll hon gesällbrev med liten silvermedalj i broderiyrket.

symboliserade rosen kärlek, liv, skapelse, skönhet, jungfrulighet och fruktsamhet.

De romerska kejsarna och aristokratin smyckade sig ofta med rosenkransar. Drottning Kleopatra lät stoppa rosenblad i sina kuddar och madrasser och bjöd in till överdådiga banketter där gästerna vadade upp till anklarna i doftande rosenblad. Ett nöje var att låta rosenblad regna ner över gästerna på banketterna. För romarna betydde rosen också tystnad. Benämningen »sub rosa«, under rosen, används än i dag och betyder sekretess och tystnad. Förklaringen till detta sägs vara att romarna målade rosor eller hängde rosor i taket på rådsammare och festlokaler, som en påminnelse till gästerna att sekretess var nödvändigt. Symboliken övertogs senare av den kristna kyrkan, som lät dekorera biktstolarna med fembladiga rosor.

I kristendomen kom rosen att få stor betydelse. De fembladiga rosorna kallades för Kristusrosor och de fem kronbladen stod för fem sår från korsfästelsen. Under medeltiden blev rosen en symbol för jungfrulighet och framförallt för Jungfru Maria. Hon omtalades ofta som »Rosen utan törnen« och »Himmelsens ros«.

Kyrkans broderade rosor

Handeln med textilier var utbredd under medeltiden och det fanns en mängd färdvägar där försäljning och byte av varor förekom. Kungar och drottningar, hertigar och rikemän kunde därför donera och testamentera dyrbara vävda och broderade textilier från Orienten, Italien, Frankrike och England till kyrkan.

Under sent 1200-tal och tidigt 1300-tal nådde den kyrkliga broderikonsten sin höjdpunkt både tekniskt och motivmässigt.

Gestalter från Gamla och Nya testamentet omgivna av blomrankor och olika djur var det vanligaste motivet. Broderierna utfördes med guld- och silvertrådar och med mångfärgat silke i olika sömmar.

I Vadstena kloster, som grundades av den heliga Birgitta, bedrevs broderiverksamhet under åren 1384–1520. Enligt klosterregeln fick kyrkliga textilier enbart tillverkas av de birgittinska nunnorna inom klostret. Textilierna var avsedda för kyrkans altarbord och prästernas mässkrudar. Broderierna var utförda som applikationer, rosor, stjärnor och liljor broderades var för sig och syddes sedan fast. Andra motiv var scener ur Jungfru Marias och Kristus liv och för att behaga Gud sparade man inte på det dyrbara materialet. Förutom guld- och silvertråd användes små sötvatten- eller korallpärlor som kunde täcka delar av broderierna. Enligt den heliga Birgitta symboliserade den fembladiga rosen Marias fem fröjdämnar: ärbarmhet, barmhärtighet, mildhet, skönhet och hennes gudomliga glädje.

Från 1400-talet förekommer Jungfru Maria ofta omgiven av en krans av rosor, bestående av en stor och tio små rosor. Dessa Mariabilder med rosenkransar finns bevarade i altarskåp och i kyrkornas kalkmålningar, bland annat i de kalkmålningar i kyrkorna runt Mälardalen som tillskrivs Albertus Pictors verkstad. Albertus Pictor var också pärlstickare och broderade liturgiska plagg med silke och pärlor. I västvärldens folkliga bröllop kan man än i dag uppleva bruket att bära blomsterkransar runt kronan. Tidigare kunde hela håret dekoreras med kransar av rosor gjorda av skirt papper i flera röda nyanser. Seden kan härledas till skildringen av Jungfru Marias krona och krans.

Under medeltiden blev allegorin populär. Texter och bilder blev budskap som tolkades. Inom kyrkan fanns mängder av al-

Del av ett altarbunad med broderade rosor. Foto Statens historiska museer.

legoriska budskap. De kyrkliga broderierna inspirerade kyrko-besökarna och en folklig tradition inom berättarkonst och bildkonst växte fram. De invecklade moraliska språkbanden, motiven och texterna ändrades till ett enklare och mer begripligt uttryck, som även signalerade kyrkans överhet.

Det mest spridda medeltida allegoriska diktverket var »Roman de la Rose«, Romanen om rosen. Den handlade om hur komplicerad ungdomens kärlek kan vara. En ung man får syn på en rosenknopp. Han väntar på att få se och röra vid den utslagna blomman.

Rosor och rikedom

I sigill och adelsvapen förekommer ofta den fembladiga rosen. Helvig av Holstein blev drottning i Sverige 1275 och hennes sigill, där hon omges av fembladiga rosor, är ett exempel. En berömd ros är Tudorrosen. Den rödvita fembladiga rosen blev en symbol för Englands enande år 1485 efter »rosornas krig«, inbördeskriget mellan släktgrenarna York och Lancaster.

Under 1500-talet började det bli vanligt i Europa med vetenskapliga studier av blommor och plantor. Man avbildade rosor, nejlikor, penséer, kaprifoler, olika blad och även djur och insekter i kataloger med handkolorerade planscher, som sedan blev inspiration till broderier och annat hantverk. Kungligheter och adel beställde dräkter, sadeltäcken och inredningstextilier från utlandet och anställde också brodörer. Broderade rosor och andra växter blev ett sätt att visa makt och rikedom.

Vid bröllopet mellan Gustav II Adolf och Maria Eleonora den 25 november 1620 bar kungen en dräkt rikt broderad med guldtråd. Motiven kom från växtriket och bestod av nejlikor, en tro-

Gustav II Adolfs bröllopsdräkt. Foto Livrustkammaren.

1600-talsbroderiet har
rosor av silke i petit point.
Foto Nordiska museet.

Under 1700-talet spred
sig broderikonsten.
Högreståndsflickor
lärde sig att »måla med
nål«. Här en övningsduk
med silkebroderier från
1791. Blomstermotiven
är sydda efter förlagor.
Foto Nordiska museet.

lovnings- och äktenskapssymbol, rosor för kärlek, liljor för renhet och kyskhets och ekollon för liv och fruktbarhet.

I Nordiska museets samlingar finns ett täcke i applikationsbroderi. Det är tillverkat för Gustaf Horn af Björneborg och Christina Oxenstierna och märkt 1630. Mittenmotivet på täcket är det självklara alliansvapnet, där båda vapnen är ställda bredvid varandra. Runt vapnet finns en krans av fyrbladiga rosor och blad. Blommor spridda över hela täcket – rosor, nejlikor och liljor – symboliserar äktenskapet. Täcken och andra textilier med alliansvapen, initialer och årtal inom en framhävande krans var ett sätt att presentera ägarna och deras status under 1600-talet.

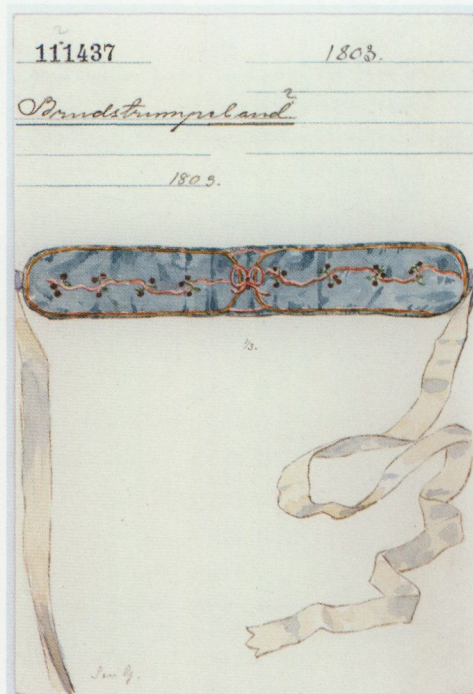
Via mönsterböcker, som kopierades flitigt, fick hantverkarna tillgång till olika motiv. De tidigaste mönsterböckerna gavs ut i Tyskland på 1500-talet. Under 1600-talet var de vanliga i adliga familjer och under 1700-talet nådde mönsterböckerna de borgerliga kretsarna. Trots att det gavs ut ett stort antal titlar med olika mönster återkommer samma motiv över hela Europa om och om igen. Oftast stjärnor, rosor, blom- och bladrankor, palmetter och ornamentala figurer.

Ostindiska kompaniet förde mängder av textilier och varor till Sverige och det uppstod under 1700-talet ett svärmeri för den kinesiska kulturen. Från att tidigare ha varit ett yrkesmässigt hantverk spreds nu broderikonsten till andra grupper i samhället. För en högre stånds flicka hörde det till god uppfostran att kunna brodera. Man »målade med nål«, dvs. broderade ljusa- re och lättare rosenbroderier och blomrankor i kinesisk stil på kläder, tavlor, eldskärmar, små väskor, plånböcker och på möbler. Broderierna kombinerades gärna med rosetter, girlanger och draperingar.

I Nordiska museets samlingar finns ett hundratal brudstrumpe-

Rosenkransen på täcket från 1630 framhäver de två som ingått äktenskap. Foto Nordiska museet.

Broderade brudstrumpeband på katalogkort. Nordiska museet.

band som är daterade från slutet av 1700-talet till omkring 1860. De flesta av dessa brudstrumpeband är prydda med symboliska blommor såsom röda rosor, förgätmigej och penséer. Dessa bars av bruden vid bröllopet och var oftast en gåva från en väninna eller syster. En ceremoni under bröllopsfesten kunde vara att en brudtärna tog bandet av bruden och gav detta till en ung man, ofta marskalken. Eftersökta kavaljerer kunde få stora samlingar av brudstrumpeband. En annan sed var att bandet skulle dansas av bruden. Hon skulle sedan ge bandet till den brudsven som stod i tur att ingå äktenskap.

Ett oavslutat »Berlinerbroderi« i korssöm, flossasöm och pärlbroderi från 1800-talets mitt. Foto Nordiska museet.

Rosen har i historien fått utgöra bilden av det vackraste och skönaste i livet och i 1850-talets borgerliga inredningsideal fick den blomma ut i en mängd textila föremål. Rosbroderier sydda på stramalj i korsstyggn eller petit point i klara färger på kuddar och mattor blev vanliga. Broderade draperier, bordsdukar, pal-lar och draperade gardiner skulle skapa en romantisk och stäm-ningsfylld atmosfär i hemmet. Den industriella utvecklingen un-der slutet av 1800-talet medförde både tillgång på nya material och nyrika kunder som kunde köpa nya inredningsdetaljer till hemmen. Mönsterförlagorna till rosbroderierna var handkolore-

Rosor i petit point på kudde
från 1800-talets mitt och
jugendrosor på bonad från
sekelskiftet 1900.

rade och trycktes i Tyskland på rutmönster där varje ruta motsvarade ett stygn. Mönstren spreds via handarbetsaffärer och handarbetstidningar.

Som en protest mot de överdådiga hemmen kom under slutet av 1800-talet jugendstilen. Från att hemmen varit dunkla och övermöblerade kom ljuset tillbaka. Tvättpåsar, tidningshållare och broderade bonader med ordspråk var nya inredningstextilier för den tiden. Den tidigare naturalistiska och frodigt broderade rosen fick nu ett nytt stilistiskt uttryck och blev känd under namnet »jugendros«.

Det folkliga broderiet

I den folkliga traditionen intog broderierna en betydande plats både i inredningssammanhang och i den folkliga dräkten. I länder och bygder med rik folkkonst var bröllopet en central och viktig begivenhet. I samband med bröllop skulle bruden medföra en omfattande textil utstyrsel som unga flickor mycket tidigt arbetade med. En familjs ekonomiska välstånd – eller brist på sådan – kunde visas i hur många broderade hemtextilier den hade. Broderade handskar, vantar, armringar och hängslen var gåvor som kunde köpas eller tillverkas och som byttes mellan de blivande makarna. Man var angelägen om att brudhandskarnas broderier skulle vara kopplade till kärleksymboler såsom hjärtan, liljor, nejlikor och rosor.

De folkliga broderierna följde likt högreståndsbroderierna modeutvecklingen, men dock inte i samma tempo. De höll kvar renässansens broderimotiv genom århundraden och de blandades med senare stilar såsom rokokons rosenmotiv. Till skillnad från högreståndsbroderiet, som utfördes av manliga hant-

Brudkjolsäck från Leksand med applikationer formade som en ros. Foto Nordiska museet.

Brudkudde med
broderade rosor och
andra blommor. Foto
Nordiska museet.

verkare, blev det folkliga broderiet en kvinnlig syssla. Men det fanns undantag. I vissa socknar broderade byskräddarna på tillskurna plagg och utförde laskning, dvs. broderier på skinn. Från Leksand finns uppgifter att byskräddaren utförde laskning och »siltjning«, silkesbroderi på kvinnornas snörliv, samt sydde och broderade kjolsäckar av överblivet tyg. En brudkjolsäck som är märkt A E D 1859 kommer från Leksand och enligt uppgift bars den av Anna Ersdotter som brud. Kjolsäcken har hjärtapplikationer formade som en ros och silkebroderier.

»Att träda i brudstol« var i äldre tid ett uttryck för att gifta sig. Under vigselakten skulle brudparet sitta på stolar eller på en liten

bänk som fungerade som hedersplats. För brudstolarna tillverkades brudkuddar som ofta hade rosmotiv och andra äktenskapsymboler såsom nejlikor, tulpaner och liljor. Brudparet kunde knäböja på kuddarna under vigseln och vid bröllopsmåltiden användes kuddarna på brudbänken. Brudbänk kallades den bänk vilken brudparet satt på under bröllopsmåltiden. Kuddarna användes sedan som ett minne av bröllopet och togs fram vid speciella högtider.

Ros förekommer ofta i benämningar på folkliga plagg. Namn som rosband, rosbindel, roshätta, rosförkläde och roskjol är alla föremål som har med högtid och bröllop att göra. Men ordet ros

Frodiga broderier på halvvantar tillverkade i Dala-Floda vid mitten av 1800-talet. Foto Nordiska museet.

Yllevantar från
1930-talets Dala-Floda,
när påsömmen var en
betydande inkomst-
källa i bygden. Foto
Nordiska museet.

betyder inte alltid i bokstavlig bemärkelse ros utan kan vara ett namn för olika sorters blommor och även stjärnmönster.

I Floda socken i Dalarna broderas fortfarande frodiga yllebродerier som lokalt kallas »påsöm«. Påsömmen börjar sin historia i Floda vid mitten av 1800-talet. Vid den tiden uppstod en högkonjunktur i socknen då man avverkade stora mängder av skog. Inkomsterna gjorde att dräktbruket tog ny fart till skillnad från i många andra Dalasocknar där dräktskicket vid den här tiden började försvinna. De flesta av Flodadräktens delar, bl.a. kjolbården, kjortelsäcken, hättan och påsömströjan broderades med pompösa ros- och blomstermotiv av syntetfärgade ullgarner.

Påsömsbroderade vantar, armringar och hängslen var ofta en gåva från bruden till hennes blivande make. Under 1930-talet var påsömmen en betydande inkomstkälla för bygden. I var och varannan gård satt kvinnorna och broderade på förtjänst. Det var på modet att ha ullgarnsbroderade textilier i hemmen såsom draperier, skrivbordsunderlägg, hyllremсор och gungstolsmattor.

I dag ser vi broderierna på andra föremål – mobiltelefonfodral, barnhättor, vantar, väskor och broscher förses med rosor, dahlior, förgätmigej och violer av ullgarn i starka färger. Numera broderar man för välbefinnandet, att få avkoppling och att få vila tankarna. En kvinna i Floda sa: »Att brodera är som att försvinna i en annan värld, färgerna och blommorna gör mig glad i sinnet.»

Rosen som motiv har haft olika innebörd under olika tider och i olika sociala och kulturella sammanhang. Ofta har den varit en symbol för kärlek och äktenskap och ett sätt att uttrycka något vackert och lustfyllt. Det gäller än i dag. Fortfarande kastar vi liksom Kleopatra rosenblad över brudpar och vi uppvaktar gärna någon vi tycker om med rosor – kanske i form av ett broderi på ett mobiltelefonfodral.

Rosor av i dag på stickad mössa och halsduk. Foto Floda hemslöjdsförening.